

ಬೆಳೆಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪಸ್ತದ್ಧಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಶ್ನಂಭವೇ ಐದನೆಯ ಅಂಗ. ಇದು ಕಾಯ ಪಸ್ತದ್ಧಿ ಹಾಗೂ ಚಿತ್ತ ಪಸ್ತದ್ಧಿಯೆಂದು ಎರಡು ಬಗೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಯವೆಂದರೆ ದೇಹವಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ಭಾವನೆಗಳ, ಸಂವೇದನೆಗಳ, ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕಾರದ ಶಾಂತಿಯೇ ಕಾಯಪಸ್ತದ್ಧಿ. ನಮ್ಮ ವಿಜ್ಞಾನ ಅಥವಾ ಮನಸ್ಸಿನ ಅವಸ್ಥೆಯ ಶಾಂತಿಯೇ ಚಿತ್ತ ಪಸ್ತದ್ಧಿ. ಸಮಾಧಿಯೆಂದರೆ ಏಕಾಗ್ರತೆ. ಶಾಂತಗೊಂಡ ಮನಸ್ಸು ಏಕತ್ರಗೊಳ್ಳಲು ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮನಸ್ಸಿನ ಏಕಾಗ್ರತೆಯು ಐದು ನಿವರಣ ಅಥವಾ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುತ್ತದೆ. **ಕಾಮಚ್ಚಂದ** (ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಬಂದಂತೆ ವರ್ತಿಸುವುದು), **ವ್ಯಾಪಾದ** (ದೌರ್ಮನಸ್ಯ), **ಧೀನಮಿದ್ಧ** (ಸ್ಥಾನಮೇಧ), **ಉದ್ವಚ್ಚಕುಕ್ಷುಚ್ಚ** (ಔದ್ವತ್ಯಕುಕ್ಷಿತ), **ವಿಚಿಕಿತ್ತಾ** (ವಿಚಿಕಿತ್ತಾ) ಗಳೇ ಆ ಐದು ತೊಂದರೆಗಳು. ಕಾಮಚ್ಚಂದವೆಂದರೆ ವಿಷಯವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವಲ್ಲಿ ಇರುವ ಉತ್ಕಟ ಬಯಕೆ. ವ್ಯಾಪಾದವೆಂದರೆ ತನಗೆ ಅನಿಷ್ಟವಾದುದರಲ್ಲಿ ದ್ವೇಷ ಮನೋಭಾವ. ಸ್ಥಾನವೆಂದರೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಆಲಸ್ಯ. ಮೇಧವೆಂದರೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಹಟಮಾರಿ ಅವಸ್ಥೆ. ಔದ್ವತ್ಯವೆಂದರೆ ಮನಸ್ಸಿನ ಕ್ಷುಬ್ಧತೆ, ಕುಕ್ಷಿತವೆಂದರೆ ಮನಸ್ಸು ಯಾವುದೋ ಚಿಂತೆಯಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿರುವಿಕೆ. ವಿಚಿಕಿತ್ತಾವೆಂದರೆ ಸಂಶಯ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಶುದ್ಧಗೊಳಿಸಿ ವಿಪಶ್ಯನಾವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಇರತಕ್ಕ ಅಡೆತಡೆಗಳು. ಉಪೇಕ್ಷಾ (ಉಪೇಕ್ಷಾ) ಎಂದರೆ ಸಮಚಿತ್ತತೆ. ಇದೇ ಬೋಧಿಯ ಏಳನೆಯ ಅಂಗ. ಶಾಂತ ಏಕಾಗ್ರ ಮನಸ್ಸಿನ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಸ್ಥಿತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮನಸ್ಸಿನ ಸಮಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಕಾಯ್ದುಕೊಳ್ಳುವುದು ಸಾಧ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಬೋಧ್ಯಂಗಳು ಅದೆಷ್ಟು ಶಕ್ತಿಶಾಲಿಗಳೆಂದರೆ, ಒಮ್ಮೆ ಬುದ್ಧನು ಕಾಯಿಲೆ ಬಿದ್ದಿರುವಾಗ ಮಹಾಚುಂದನೆಂಬ ಶಿಷ್ಯನು ಈ ಬೋಧ್ಯಂಗಳನ್ನು ಅವನ ಮುಂದೆ ಪಠಿಸಿದಾಗ ಬುದ್ಧನ ಕಾಯಿಲೆ ಗುಣವಾಯಿತಂತೆ! (ನೋಡಿ: ಸಂಯುತ ನಿಕಾಯ).

ನಾಲ್ಕು ಆರ್ಯಸತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧಕನು ಧಮ್ಮಾನುಪಸ್ಸಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಸಾಧಕನು 'ಇದು ದುಃಖ', 'ಇದು ದುಃಖದ ಕಾರಣ', 'ಇದು ದುಃಖದ ನಿರೋಧ', 'ಇದು ದುಃಖನಿರೋಧಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವ ಮಾರ್ಗ' ಎಂದು ಅವುಗಳನ್ನು ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ಅರಿಯುತ್ತಾನೆ.

ಬುದ್ಧನು ಈ ವಿಧಾನಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ: "ಹೇ ಭಿಕ್ಷುಗಳೇ, ಯಾರು ಈ ನಾಲ್ಕು ಎಚ್ಚರದ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ಏಳು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುತ್ತಾರೋ ಅವರು ಎರಡು ಫಲಗಳಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ, ಒಂದೋ ಲೋಕೋತ್ತರವಾದ ಜ್ಞಾನಲಾಭ ಅಥವಾ (ಇನ್ನೂ ವಾಸನೆ ಉಳಿದಿದ್ದರೆ) ಅನಾಗಾಮಿತ್ವ ಲಾಭ - ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಅನಾಗಾಮಿತ್ವವೆಂದರೆ, ಈ ಕರ್ಮಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರದೆ, ಶುದ್ಧವಾಸವೆಂಬ ಅಲೌಕಿಕ ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಹುಟ್ಟಿ ಅರಹಂತನಾಗುವುದು. ಪುನಃ ಬುದ್ಧನು ಆ ಸಮಯದ ಮಿತಿಯನ್ನು ಆರು ವರ್ಷ, ಮೂರು ವರ್ಷ, ಒಂದು ವರ್ಷಗಳಿಗೆ ಇಳಿಸುತ್ತ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಘೋಷಿಸುತ್ತಾನೆ: "ಒಂದು ವಾರದ ಕಾಲ ಯಾರು ಈ ನಾಲ್ಕು ಎಚ್ಚರದ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡುವರೋ ಅವರು ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಫಲಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು (ಜ್ಞಾನಲಾಭ ಅಥವಾ ಅನಾಗಾಮಿತ್ವ ಲಾಭ) ಅವರ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ" ಎಂದು.

ಬುದ್ಧನ ಉಪದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷಿಪ್ರ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿಚಾರಗಳಿಗೆ, ಖಂಡನ-ಮಂಡನಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾನವಿಲ್ಲ. ಅವನ ಉಪದೇಶಗಳು ಪ್ರಾಯೋಗಿಕವಾಗಿದ್ದು, ದುಃಖದ ಆತ್ಯಂತಿಕ ಉಚ್ಚೇದವನ್ನು ಮಾಡಲು ಎಷ್ಟು ಬೇಕೋ ಅಷ್ಟು ತತ್ತ್ವಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಒಳಗೊಂಡ ಸಮರ್ಥವಾದ, ಶಕ್ತಿಯುತವಾದ ಬೋಧನಾಶೈಲಿಯನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿವೆ. ಆತ್ಮನ ಇರುವಿಕೆ, ಇಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯ ಬಗ್ಗೆ ವಚ್ಚಗೋತ್ತನೆಂಬ ಪರಿವಾಜಕ ಪ್ರಶ್ನಿಸಿದಾಗ ಬುದ್ಧನ ಉತ್ತರ ಮೌನವೇ ಆಗಿತ್ತು. ಏಕೆಂದರೆ, ಅದರ ಕುರಿತಾಗಿ ಏನನ್ನು ತಿಳಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದರೂ ಪೂರ್ವಾಗ್ರಹ ಪೀಡಿತ ಬುದ್ಧಿಯು ಅದನ್ನು ತನಗೆ ಬೇಕಾದಂತೆ ಅರ್ಥ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಎಂಬ ಒಳನೋಟ ಬುದ್ಧನಿಗಿತ್ತು. ಈ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಆತ ಆನಂದನಿಗೆ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ, "ಹೇ ಆನಂದ, ಒಂದು ವೇಳೆ ಯಾರಿಗಾದರೂ ಒಂದು ಬಾಣ ತಾಗಿ ಆತ ಬಿದ್ದು ನರಳುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಯಾರಾದರೂ ಆ ಬಾಣವು ಯಾವ ದಿಕ್ಕಿನಿಂದ ಬಂತು, ಅದನ್ನು ಯಾವ ಜಾತಿಯವನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದನು ಮೊದಲಾದ ಅನರ್ಥಕ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಕೇಳುವನೋ, ಅಥವಾ ಆ ವ್ಯಕ್ತಿಯ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಹೊಕ್ಕಿರುವ ಬಾಣವನ್ನು ತೆಗೆದು ಚಿಕಿತ್ಸೆ ಮಾಡುವನೋ" ತಕ್ಷಣ ಅಗತ್ಯವಿರುವುದು ದುಃಖದ ಶಮನಕ್ಕೆ ಚಿಕಿತ್ಸೆ. ಅದನ್ನೇ ಬುದ್ಧ ದೇವನು ತನ್ನ ಧಮ್ಮ ಬೋಧನೆಯ ಮೂಲಕ ಜಗತ್ತಿಗೆ ನೀಡುತ್ತಾನೆ. ಅದು ನಮಗೆ ದೀಘನಿಕಾಯ, ಮಜ್ಜಿಮ ನಿಕಾಯ, ಸಂಯುತ ನಿಕಾಯ, ಅಂಗುತರ ನಿಕಾಯ ಹಾಗೂ ಖುದ್ಧಕ ನಿಕಾಯಗಳೆಂಬ ಬೌದ್ಧ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಗುತ್ತದೆ.

೫೦

ಧ್ಯಾನವನ್ನು ಕುರಿತು ಬುದ್ಧನ ನುಡಿಗಳು

ಐದು ಬಗೆಯ ಧ್ಯಾನಗಳಿವೆ:

ಮೊದಲನೆಯದು ಪ್ರೀತಿಯ ಧ್ಯಾನ. ಇದರಲ್ಲಿ ನಿಮ್ಮ ಹೃದಯದ ಹೊಂದಾಣಿಕೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅದರಿಂದ ನೀವು ಎಲ್ಲರ ಸುಖ, ಸಂತೋಷಗಳನ್ನು ಬಯಸಬೇಕು; ನಿಮ್ಮ ಶತ್ರುಗಳ ಆನಂದವನ್ನು ನೀವು ಬಯಸಬೇಕು.

ಎರಡನೆಯದು ಅನುಕಂಪದ ಧ್ಯಾನ. ಸಂಕಟದಲ್ಲಿರುವ ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ನೀವು ಚಿಂತಿಸಬೇಕು; ಅವರ ದುಃಖವನ್ನು ನೀವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮೂಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅದರಿಂದ ನಿಮ್ಮ ಆತ್ಮದಲ್ಲಿ ಅವರಿಗಾಗಿ ಆಳವಾದ ಅನುಕಂಪ ಮೇಲೇಳುವಂತಾಗಬೇಕು.

ಮೂರನೆಯದು ಆನಂದದ ಧ್ಯಾನ. ಇಲ್ಲಿ ನೀವು ಇತರರ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಚಿಂತಿಸಬೇಕು. ಇತರರ ಸಂತೋಷದಲ್ಲಿ ನೀವು ಸಂತೋಷವನ್ನು ಕಾಣಬೇಕು.

ನಾಲ್ಕನೆಯದು ಅತುಚಿಯ ಧ್ಯಾನ. ಕೆಡುಕಿನ, ಭ್ರಷ್ಟಜೀವನದ ಕಟ್ಟಿ ಪರಿಣಾಮಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ನೀವು ಚಿಂತಿಸಬೇಕು. ಒಂದು ಕ್ಷಣದ ಸುಖ ಎಷ್ಟೊಂದು ಕ್ಷುಲ್ಲಕ; ಆದರೆ ಅದರ ಪರಿಣಾಮಗಳು ಎಷ್ಟೊಂದು ಘೋರ!

ಐದನೆಯದು ಶಾಂತಿಯ ಧ್ಯಾನ. ಇಲ್ಲಿ ನೀವು ಪ್ರೀತಿ-ದ್ವೇಷ, ಸರ್ವಾಧಿಕಾರ-ಶೋಷಣೆ, ಬಡತನ-ಶ್ರೀಮಂತಿಕೆಗಳನ್ನು ಮೀರಿಹೋಗಿ ಉನ್ನತಭಾವದಲ್ಲಿರುತ್ತೀರಿ. ನಿಮ್ಮ ವಿಧಿಯನ್ನು ನೀವು ನಿಷ್ಪಕ್ಷಪಾತ ಶಾಂತಭಾವದಿಂದ, ಪರಿಪೂರ್ಣ ಶಾಂತಿಯಿಂದ ಪರಿಗಣಿಸುವಿರಿ.

- 'ಬುದ್ಧ ಸೂತ್ರ'ಯಿಂದ (ಪು.38)

ಬುದ್ಧ ಹಾಗೂ ಅವನ ಸಾಧನ ಮಾರ್ಗ

ಡಾ. ಎಚ್. ರಾಮಚಂದ್ರಸ್ವಾಮಿ

ಬುದ್ಧ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಸತ್ಯ; ಆದರೆ ಅವನ ಬಗ್ಗೆ ತಿಳಿದಿರುವುದು ಸ್ವಲ್ಪ. ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೬೦೦ರಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಅವನ ಹೆಸರು ಸಿದ್ಧಾರ್ಥ ಗೌತಮ. ತಂದೆ ನೇಪಾಳದ ರಾಜ್ಯ ಕಪಿಲ ವಸ್ತುವಿನ ರಾಜ ಶುದ್ಧೋಧನ, ತಾಯಿ ಮಾಯಾ. ಅವನು ತನ್ನ ಎಳೆಯ ಪತ್ನಿ ಯಶೋಧರೆ, ಪುತ್ರ ರಾಹುಲರನ್ನೂ, ರಾಜ್ಯ ವನ್ನೂ ತ್ಯಜಿಸಿ ಮುನಿಯಾದನು.

ಮಾನವರ ದುಃಖಪರಿಹಾರದ ಮಹೋದ್ದೇಶವನ್ನಿಟ್ಟು ಕೊಂಡು ಪರಿವ್ರಾಜಕ ಸಂನ್ಯಾಸಿಯಾಗಿ ಆರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಅಲೆದಾಡಿದ ಸಿದ್ಧಾರ್ಥನಿಗೆ ಯಾರಿಂದಲೂ, ಯಾವುದರಿಂದಲೂ ತೃಪ್ತಿ ದೊರಕಲಿಲ್ಲ. ಅನಂತರ ಒಂದು ಮರದಡಿ ಕುಳಿತು ಆಮರಣಾಂತ ತೀವ್ರ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಕೈಕೊಂಡ ಅವನಿಗೆ ಆಗ 'ಬೋಧಿ' ಅಥವಾ 'ಜ್ಞಾನೋದಯ' ಉಂಟಾಯಿತು. ಈ ವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಬೋಧಿವೃಕ್ಷವೆಂದೂ, ಬಿಹಾರ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಬೋಧಗಯಾ ಎಂದೂ ಹೆಸರಾಗಿದೆ. ಜ್ಞಾನೋದಯವಾದ ಮೇಲೆ ವಾರಾಣಸಿಗೆ ಬಂದ ಅವನು ತನ್ನ ಐವರು ಮಿತ್ರರಿಗೆ ಮೊತ್ತಮೊದಲಿಗೆ ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿದನು. ಕ್ರಮೇಣ ಶಿಷ್ಯರ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಿತು; ಸಂಘವೂ ಸ್ಥಾಪನೆಯಾಯಿತು. ಸುಮಾರು ನಲವತ್ತೈದು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ ಬಿಹಾರ, ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ, ಉತ್ತರಪ್ರದೇಶ, ನೇಪಾಳ ಮುಂತಾದೆಡೆ ತಿರುಗಾಡುತ್ತ, ಜಾತಿ, ವರ್ಗ, ವಯಸ್ಸು, ಲಿಂಗ, ವಿದ್ಯೆ ಇತ್ಯಾದಿಗಳ ಯಾವ ಭಿನ್ನತೆಯನ್ನೂ ಪರಿಗಣಿಸದೆ ಬುದ್ಧನು ಜನರಿಗೆ ಮುಕ್ತವಾಗಿ ತನ್ನ ಉಪದೇಶಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ತನ್ನ ಮೃದುವಚನ, ಶಾಂತ ಹಾಗೂ ದಯಾಪೂರ್ಣ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವದಿಂದಾಗಿ, ಬೋಧನೆಯ ಸರಳತೆಯಿಂದಾಗಿ, ಜನರಿಗೆ ಅವನು ಇಷ್ಟವಾದನು; ಬೌದ್ಧಮತವು ಬಹುಬೇಗ ಹರಡಿತು.

ಮನುಷ್ಯನು ಸ್ವಪ್ರಯತ್ನದಿಂದಲೇ ತನ್ನ ಕಷ್ಟಗಳನ್ನು ನೀಗಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದೂ, ಭಗವತ್ಕೃಪೆ ಮೊದಲಾದುವೆಲ್ಲ ಸುಳ್ಳೆಂದೂ, ('ನಿಮಗೆ ನೀವೇ ಬೆಳಕಾಗಿರಿ, ನಿಮಗೆ ನೀವೇ ಆಶ್ರಯವಾಗಿರಿ') ಆಸೆಯನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಿದರೆ ದುಃಖದಿಂದ ಪಾರಾಗಬಹುದೆಂದೂ ಬುದ್ಧನು ಸಾಯುವ ಕ್ಷಣದವರೆಗೂ ಶ್ರಮಪಟ್ಟು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬೋಧಿಸಿದನು.

ಬುದ್ಧನ ಬೋಧನೆಗಳನ್ನು ಹೀಗೆ ಸಂಗ್ರಹಿಸಬಹುದು: **ಮೊದಲನೆಯದಾಗಿ, ಜೀವನದಲ್ಲಿ ದುಃಖ ಎಂಬುದು ಇದೆ.** ನಮ್ಮ ಹುಟ್ಟು, ಸಾವು, ರೋಗ, ಮುಪ್ಪು, ಬಂಧುಮಿತ್ರರ ವಿರಹ, ಅನಿಷ್ಟರ ಸಹವಾಸ, ಇಚ್ಛಿಸಿದ್ದು ಸಿಕ್ಕದಿರುವುದು - ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಈ ಮನಸ್ಸು-ದೇಹಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೇ ದುಃಖಮಯ. **ಎರಡನೆಯದಾಗಿ, ದುಃಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿದೆ.** ಮೂಲಕಾರಣವೆಂದರೆ

ಬುದ್ಧನು ಒಬ್ಬ ಐತಿಹಾಸಿಕ ವ್ಯಕ್ತಿ. ಆತನ ಬೋಧನೆಯು ಅವನ ಜೀವಿತದಲ್ಲಿಯೇ ಹಾಸುಹೊಕ್ಕಾಗಿದೆ. ಬುದ್ಧನ ಬದುಕಿನ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ, ಆತನ ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಉಪದೇಶಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ದಿವಂಗತ ಲೇಖಕರು ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ವಿವೇಕಾನಂದ ಪೀಠದ ಸಂದರ್ಶಕ ಪ್ರಾಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದರು. ವಿಜ್ಞಾನ ಅಧ್ಯಾಪಕರಾಗಿದ್ದ ಅವರು ಹಲವಾರು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ ಮತ್ತು ಅನುವಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮನುಷ್ಯ ತನ್ನ ನಿಜಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳದೇ ಇರುವುದು, ಅಜ್ಞಾನ. ಇದರಿಂದಾಗಿಯೇ ಅವನು ದೇಹ-ಮನಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಅಂಟಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ; ಈ ಅಂಟಿನ ನಂಟು ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಸಂಬಂಧದಿಂದಾಗಿ, ಕರ್ಮಗಳ ಮೂಲಕ ಪುನರ್ಜನ್ಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಹುಟ್ಟುಸಾವುಗಳ ಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಮನುಷ್ಯ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಈ ಯಾತನಾಮಯ ಪರಿಸ್ಥಿತಿಗೆ ಆಯಾ ವ್ಯಕ್ತಿಯೇ ಕಾರಣವೇ ಹೊರತು ವಿಧಿ, ಆಕಸ್ಮಿಕ ಇತ್ಯಾದಿಗಳೆಲ್ಲ ಸುಳ್ಳು. **ಮೂರನೆಯದಾಗಿ, ಈ ಯಾತನೆ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿದೆ.** ದುಃಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿದ್ದ ಮೇಲೆ, ಅದನ್ನು ನಿರ್ಮೂಲನ ಮಾಡಿದರೆ ದುಃಖವೂ ಹೋಗಲೇಬೇಕಲ್ಲವೇ? ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಎಲ್ಲ ಘಟನೆಗಳೂ ಕಾರಣವಿದ್ದೇ ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ. ಕಾರಣವಿಲ್ಲದೆ ಯಾವುದೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೇ ಬುದ್ಧನ 'ಪ್ರತೀತ್ಯಸಮುತ್ಪಾದ' ಸಿದ್ಧಾಂತ. **ನಾಲ್ಕನೆಯದಾಗಿ, ದುಃಖವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ದಾರಿ ಇದೆ.** ದುಃಖದ ಮೂಲಕಾರಣವಾದ ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು ನಿರ್ವಾಣದಿಂದ ಕಳೆದುಕೊಂಡರೆ ದುಃಖ ಇಲ್ಲವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿರ್ವಾಣವೆಂದರೆ, ಪರಿಪೂರ್ಣ ಜ್ಞಾನ ಅಥವಾ 'ಬೋಧಿ'ಯನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು; ಆಸೆಗಳೆಂಬ ಜ್ವಾಲೆಗಳನ್ನು ಆರಿಸುವುದು. ಆಗ ಶಾಂತಿ, ಆನಂದ ಹಾಗೂ ಎಲ್ಲ ಜೀವಿಗಳ ಮೇಲೆ ಕರುಣೆ - ಇವು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ನಿರ್ವಾಣವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ 'ಅಷ್ಟಾಂಗಿಕ ಮಾರ್ಗ' ಇದೆ. ಇದನ್ನು 'ಮಧ್ಯಪಂಥ' ಎಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ ('ಮಧ್ಯಪಂಥ' ಎಂದರೆ ತಪಸ್ಸನ್ನಾಗಲಿ ಭೋಗವನ್ನಾಗಲಿ ಅತಿರೇಕಕ್ಕೆ ಕೊಂಡೊಯ್ಯದಿರುವುದು). ಇದನ್ನು ಯಾರು ಬೇಕಾದರೂ ಅನುಸರಿಸಬಹುದು:

೧. **ಸಮ್ಯಕ್ ದೃಷ್ಟಿ:** ಮೇಲಿನ ನಾಲ್ಕು ಸತ್ಯಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದು.
೨. **ಸಮ್ಯಕ್ ಸಂಕಲ್ಪ:** ಅದರಂತೆ ಜೀವನವನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿ ಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆಂದು ನಿರ್ಧಾರ ಮಾಡುವುದು.
೩. **ಸಮ್ಯಕ್ ವಾಕ್ಯ:** ಸುಳ್ಳು, ಪರುಷವಾಕ್ಯ, ಪಿಸುಣತನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ದೂರವಿರುವುದು.
೪. **ಸಮ್ಯಕ್ ಕ್ರಿಯಾ:** ಕೊಲೆ, ಕಳ್ಳತನ, ಶೀಲ ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ, ಮದ್ಯಪಾನ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡದಿರುವುದು.
೫. **ಸಮ್ಯಕ್ ಆಜೀವ:** ಆಯುಧ, ಮಾಂಸ, ಪ್ರಾಣಿಗಳು, ಅಮಲುಪದಾರ್ಥ, ವಿಷ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾರಿ ಜೀವಿಸದಿರುವುದು.
೬. **ಸಮ್ಯಕ್ ವ್ಯಾಯಾಮ:** ಕೆಟ್ಟ ವಿಚಾರಗಳು ಬಾರದಂತೆ ತಡೆದು, ಬಂದುವನ್ನು ನಾಶಪಡಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಒಳ್ಳೆಯ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತಂದುಕೊಂಡು ಬೆಳೆಸುವುದು.
೭. **ಸಮ್ಯಕ್ ಸ್ಮೃತಿ:** ಈ ದೇಹ-ಮನಸ್ಸುಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಶಾಶ್ವತವಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ನೆನಪಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದು.
೮. **ಸಮ್ಯಕ್ ಸಮಾಧಿ:** ಮನಸ್ಸು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಶಾಂತವಾಗುವವರೆಗೆ ಧ್ಯಾನ-ಚಿಂತನೆಗಳನ್ನು ತಪ್ಪದೆ ಮಾಡಿ ಸತ್ಯಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಳ್ಳುವುದು.

ಈ ಎಂಟು ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ನೈತಿಕತೆ, ಸಾಧನೆ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಎಲ್ಲವೂ ಇವೆ. ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ವಿವೇಕದ ಮಾರ್ಗಗಳು; ಅನಂತರದ ನಾಲ್ಕು ಮಾರ್ಗಗಳು ಶೀಲ ರೂಪಿಸುವಂಥವು; ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಏಕಾಗ್ರತೆಯನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಡುವಂಥವು.

ಬುದ್ಧನ ಬೋಧನೆಗಳ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಂಶವೇ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಬಿಡುವುದು, ಜೀವಕಾರುಣ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಬುದ್ಧನು ಸ್ವತಃ ಇವೆರಡೂ ಗುಣಗಳು ಮೈವೆತ್ತು ಬಂದಂತೆ ಇದ್ದನು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಕೇಡನ್ನು ಎದುರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಹೋಗಬಾರದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಮನಸ್ಸಿಗೂ ತಂದುಕೊಳ್ಳಬಾರದು ಎಂಬುದು ಅವನ ಬೋಧನೆ. ಯಾವುದೇ ಶ್ರುತಿ, ದೇವರು, ವಿಧಿ, ಆತ್ಮ, ಸ್ವರ್ಗ, ನರಕ ಮುಂತಾದವುಗಳ ಸೊಲ್ಲೇ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ಬೌದ್ಧಮತದ ವಿಶೇಷ. ಉಳಿದಂತೆ ಹಿಂದೂ ಧರ್ಮದ ತತ್ತ್ವಗಳೆಲ್ಲವೂ ಇಲ್ಲಿ ಅಡಕವಾಗಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಕಾಣಬಹುದು.

ಹಿಂದೂಧರ್ಮವು ಬುದ್ಧನನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಒಂದು ಅವತಾರವೆಂದು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡಿದೆ. ಇಡೀ ಭಾರತೀಯ ದರ್ಶನಗಳನ್ನು ಸರ್ವೇಕ್ಷಣ ಮಾಡುವ ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರ (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೪೦೦) 'ಸರ್ವದರ್ಶನ ಸಂಗ್ರಹ'ದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಹದಿನಾರು ದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಎರಡನೆಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮವನ್ನು ಭಾರತೀಯ ತತ್ತ್ವಶಾಸ್ತ್ರದ ಪರಿಧಿಯೊಳಗೇ ಪರಿಗಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮೊದಮೊದಲನೆಯ ವೈಷ್ಣವ ಕವಿಯಾದ ಜಯದೇವನು ತನ್ನ 'ದಶಾವತಾರ ಸ್ತೋತ್ರ'ದಲ್ಲಿ '**ನಿಂದಸಿ ಯಜ್ಞವಿಧೇರಹವ ಶ್ರುತಿಚಾತಂ | ಸದಯ ಹೃದಯ ದರ್ಶಿತಪತುಘಾತಂ | ಕೇಶವದೃತ ಬುದ್ಧಶರೀರ ಜಯಜಗದೀಶ ಹರೇ'** ಎಂದು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಬಂಗಾಳದ ವೈಷ್ಣವ ಪಂಥದವರ ಅಹಿಂಸಾತತ್ತ್ವವು ಬೌದ್ಧಧರ್ಮದಿಂದಲೇ ಬಂದುದಾಗಿದೆ. ಗಿರೀಶಚಂದ್ರ ಫೋಷ್ (೧೮೪೭) ತನ್ನ 'ಬುದ್ಧಚರಿತ' ಎಂಬ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧನನ್ನು ಅವತಾರಪುರುಷ ಎಂದು ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮವು ನಾಶವಾಗಲಿಲ್ಲ, ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಅದು ನವಯುಗದ ಹಿಂದೂಧರ್ಮವಾಯಿತು ಎಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಕಾಲಾನುಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಬೌದ್ಧಧರ್ಮವು ಮಹಾಯಾನ, ಹೀನಯಾನ ಎಂಬ ಎರಡು ಪಂಥಗಳಾಗಿ ಒಡೆದುದಲ್ಲದೆ ಮುಂದೆ ಲೆಕ್ಕವಿಲ್ಲದಷ್ಟು ಉಪಪಂಥಗಳಾಗಿ ವಿಭಜಿತವಾಯಿತು; ಅದರ ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿಷ್ಣುವಾದ ಅನೇಕಾನೇಕ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಯಿತು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬೌದ್ಧ ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರವೆನಿಸಿದ ಪಾಲಿ ಭಾಷೆಯ ತ್ರಿಪಿಟಕಗಳನ್ನು ಅಶೋಕ ಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೨೫೩ರಲ್ಲಿ ಪಾಟಲೀಪುತ್ರದಲ್ಲಿ ನಡೆಸಿದ ಮೂರನೆಯ ಧರ್ಮಸಮ್ಮೇಳನದ ನಂತರ ಬರೆಯಲಾಯಿತೆಂದು ಇತಿಹಾಸ ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಯ ವರೆಗೆ ಬುದ್ಧನ ಉಪದೇಶಗಳು ಕರ್ಣಾಕರ್ಣಿತವಾಗಿ ಉಳಿದುಕೊಂಡು ಬರುವಾಗ ಸಾಕಷ್ಟು ಮಾರ್ಪಾಟನ್ನು ಪಡೆದಿರಬೇಕು. ತ್ರಿಪಿಟಕಗಳಲ್ಲಿ **ವಿನಯಪಿಟಕ** (ಬುದ್ಧನ ಜೀವನ,